

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Рябініна О.В.

“30 ” __05__ 2019 р.

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Тема 2.6. Поглиблення кризи тоталітаризму в СРСР. Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України (1985-1991)

Навчальні питання:

1. Спроби перебудови та системна криза внутрішньої та зовнішньої політики СРСР.
2. Загострення політичної та економічної кризи в УРСР.
3. Політичні передумови формування незалежної Української держави та проголошення незалежності України.

Час проведення: 2 години.

1. Спроби перебудови та системна криза внутрішньої та зовнішньої політики СРСР.

Докорінні зміни в політичному житті СРСР розпочалися після квітневого Пленуму ЦК КПРС 1985 р., на якому новим Генеральним Секретарем М. Горбачовим було проголошено політику „перебудови” життя радянського суспільства. В ній можна виділити декілька етапів:

- 1) 1985-1986 рр. – оновлення партійних та державних структур, визначення цілей і напрямів економічних перетворень. На першому етапі було проголошено необхідність активніше висувати на керівні посади здібних молодих працівників, а також пересувати на інші посади тих, хто тривалий час працював на одному місці. Протягом 1985–1986 рр. приблизно ½ перших секретарів міськкомів, обкомів та крайкомів КПРС була замінена новими висуванцями. На цьому етапі метою проголошувалося поліпшення існуючої системи, а не її докорінні зміни;
- 2) 1987-1989 рр. – проголошення гласності та демократизації суспільства. З цього часу поширився термін „плюралізм”, який спочатку означав можливість вільно висувати різні думки; згодом його застосували і до економічного розвитку, розглядаючи можливість існування різних форм власності (державна, Кооперативна, приватна) і господарювання. На цьому етапі розпочинається активне звернення істориків, публіцистів, до минулого країни, з’являються спроби його переосмислення. У 1989 р. відбувся I З’їзд народних депутатів СРСР, вибори до якого вперше відбулися на альтернативній основі (на одне місце претендувало кілька кандидатів, в тому числі – від опозиційних сил).
- 3) 1990-1991 рр. – початок змін у політичному устрої держави. У 1990 р. про вихід зі складу СРСР оголосили прибалтійські республіки (Литва, Латвія, Естонія), інші почали приймати Декларації про державний суверенітет. Офіційно розпад СРСР як єдиної держави було оформлено Біловезькими угодами між Президентами Росії, України та Білорусії 7–8 грудня 1991 р.

Політика „перебудови” передбачала як головну мету у сфері економіки прискорення темпів господарського зростання. У найближчі п’ятнадцять років передбачалося щорічне збільшення національного доходу на 4–5 %. Особлива увага приділялася модернізації машинобудування; також планувалося підвищення сільськогосподарського виробництва, виконання житлової програми – забезпечення кожної сім’ї окремою квартирою чи будинком.

Однак у 1985-1987 рр. істотних позитивних змін в економіці не сталося. Деякі непродумані заходи завдали господарству серйозних збитків. Це стосується, зокрема, кампанії по боротьбі з алкоголізмом, що призвела до різкого зменшення площ, де вирощувалися технічні сорти винограду.

Внаслідок цього бюджет УРСР втратив 10 млрд. крб., а загальносоюзний бюджет – 30 млрд. крб. Ще однією проблемою стала ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, яка сталася 26 квітня 1986 р. Було відселене населення в радіусі 30 км навколо станції, вилучено з господарського обороту близько 190 тис. га землі.

Керівництво СРСР розпочало нові заходи з розвитку господарства. Влітку 1987 р. було проголошено радикальну економічну реформу. Вона передбачала перехід підприємств на повний госпрозрахунок та самофінансування, складання ними власних планів. Почалося створення кооперативів, малих підприємств, спільних підприємств з іноземними фірмами, було прийнято закон про індивідуальну трудову діяльність. На практиці ж головним для державних підприємств стало нарощування вартісного обсягу виробництва, оскільки від цього залежало збільшення зарплати працівникам. В результаті скоротився випуск дешевих товарів широкого вжитку. Збільшення „порожніх” грошей, не забезпечених відповідною кількістю товарів, привело до розмаху дефіциту та інфляції. Було порушено старі економічні зв'язки, а нові не встановлені. Розпочався спад виробництва. Загальний обсяг товарів у 1986–1990 рр. зменшився на 1/3. Щоб запобігти вивезенню товарів з України, у листопаді 1990 р. було запроваджено продаж продовольчих і промислових товарів за картками споживача з купонами. Однак ця система не стала ефективною.

Через нерівномірний розвиток соціально-економічної сфери і внаслідок цього – певні диспропорції в рівні життя різних соціальних груп із другої половини 80-х рр. у СРСР відбуваються виступи за покращення умов життя і праці. Зокрема, у 1989 р. розпочався страйковий рух шахтарів, у тому числі – на шахтах Донбасу. Основними вимогами страйкарів було запровадження доплат за вечірні і нічні зміни, зменшення управлінського апарату, збільшення капіталовкладень у соціальну сферу. Ряд вимог було виконано, але невирішеність багатьох проблем вплинула на продовження виступів у наступні роки. Шахтарський рух було використано у своїх інтересах політичними діячами, які прагнули розширити власну владу – зокрема, при здобутті Україною незалежності.

Підвищення роздрібних цін навесні 1991 р. призвело до різкого погіршення життєвого рівня населення; воно фактично знецінило всі заощадження, оскільки належної індексації вкладів не було проведено. В суспільстві різко посилилася соціальна диференціація. Розчарованість мас ходом проголошеної „перебудови” була однією з причин глобальних політичних змін у суспільстві.

Загальні принципи „перебудови” визначили і розвиток УРСР. Поступово відбувалося усунення з керівних посад кадрів, діяльність яких пов'язувалася з епохою „застою”. Восени 1989 р. першим секретарем ЦК КПУ став В. Івашко, який замінив на цій посаді В. Щербицького. В часи „перебудови” в Україні активізувалися опозиційні сили. У 1989 р. утворився т.зв. „Народний рух України за перебудову”. На першому етапі в ньому об'єдналися різні політичні сили: від комуністів-реформаторів до колишніх

дисидентів. Головою Руху було обрано І. Драча (тоді – члена КПУ). На установчому з'їзді Руху (вересень 1989 р.) було висунуто ідею створення оновленого Союзу республік на основі нового Союзного договору; водночас лідери УХГ вже розпочали агітацію за вихід України із складу СРСР. У 1990 р. утворилися нові партії: Українська республіканська партія (УРП; головою обрано Л. Лук'яненка), Демократична партія України (ДемПУ), Українська соціал-демократична партія та ін. На той час вони були нечисленні (УРП – 9 тис., решта – 3–5 тис.), їхня соціальна база та ідеологія лишалися невизначеними – характерне явище для перехідної історичної епохи.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. За неї проголосували як опозиційні сили, так і депутати-комуністи („група 239”). У серпні 1990 р. Верховною Радою було також прийнято закон про економічну самостійність республіки. У жовтні 1990 р. ВР УРСР скасувала статтю Конституції УРСР про керівну роль Комуністичної партії в житті суспільства (аналогічне рішення в березні того ж року було прийнято позачерговим З'їздом народних депутатів СРСР щодо союзної Конституції). Політичне керівництво УРСР після виступу ДКНС (19–21 серпня 1991 р.) приймає „Акт про незалежність України” (24 серпня 1991 р.); 30 серпня 1991 р. президія Верховної Ради заборонила діяльність КПУ. Частина колишніх комуністів утворила Соціалістичну партію України (СПУ; очолив її О. Мороз). Референдум 1 грудня 1991 р. підтвердив рішення ВР про незалежність України.

З обранням у березні 1985 р. Генеральним секретарем партії М. Горбачова перемогли прибічники реформ. Першим гаслом, проголошеним у її процесі, було «прискорення». У 1987 р. проголошено необхідність змін в економічній політиці, переходу від адміністративно-командних до економічних методів управління народним господарством.

Економічна криза в державі доповнювалася кризою ідеології.

У 1987 р. на січевому пленумі ЦК КПРС вже йшлося про консерватизм, який гальмує реформи, а на передній план було висунуто завдання демократизації суспільно-політичного життя.

Наприкінці 1988 р. було прийнято закони, що змінювали структуру, порядок виборів і зміст роботи органів влади. Вищим законодавчим органом влади в СРСР був проголошений з'їзд народних депутатів.

Одночасно М. Горбачов та його прибічники провели і кадрові зміни. Із Політбюро ЦК КПРС у 1985—1988 рр. були поступово усунені найбільш одіозні представники партноменклатури.

Велику роль у демократизації суспільно-політичного життя відіграла *гласність*.

Бурхливі суспільні зміни в другій половині 80-х років позначилися на соціальному самопочутті людей, зумовили прискорену політизацію суспільної свідомості. *Виникли різноманітні самодіяльні громадські об'єднання, організації, товариства - Український культурологічний клуб (УКК) , на початку 1988 р. просвітницькі організації «Спадщина» виникли у*

Харкові та Києві, *Українська студентська спілка (УСС), Студентське братство у Львові, Демократична спілка студентів* та інші організації в багатьох містах республіки.

У 1988 р. в Україні визрівала ідея створення широкого демократичного руху. У листопаді того ж року на зборах Київської організації Спілки письменників України викристалізувалася ідея створення ініціативної групи Рух на підтримку перебудови. У проекті Програми Руху йшлося, що Рух виступає за перетворення СРСР у справжній союз братніх суверенних народів. Заявити про свій намір добиватися незалежності України в той час не ризикнули. Рух виступив за те, щоб земля, корисні копалини, підприємства тощо, які є народною власністю, використовувалися союзними та республіканськими міністерствами тільки з дозволу Верховної Ради та уряду УРСР. Він добивався права вільного висування кандидатів у депутати рад усіх рівнів, права громадян на доступ до інформації, скасування цензури, засудження злочинів сталінізму і публічного перегляду справ несправедливо засуджених громадян УРСР. До проекту увійшли й положення про законодавче закріплення за українською мовою статусу державної, про мораторій на спорудження атомних станцій і припинення експлуатації ЧАЕС.

Наприкінці 1989—1990 рр. на основі самодіяльних громадських організацій та рухів в Україні виникають численні політичні партії.

Перший період української багатопартійності - її зародження. хронологічно охоплює відрізок часу від утворення сучасних партій (осінь 1989 р.) до юридичного узаконення самостійного статусу України (1 грудня 1991 р.).

За цей період виникло більше 10 партій різного політичного спрямування. Першою незалежною політичною організацією України став Народний Рух України (НРУ).

Українська республіканська партія (УРП), Українська селянська демократична партія (УСДП), Партія зелених України (ПЗУ), Демократична партія Україна (ДемПУ), Державна самостійність України (ДСУ), Українську національну асамблею (УНА)

Першою ліберально-демократичною партією стала **Партія демократичного відродження України (ПДВУ)**. Пізніше - **Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ), Конституційно-демократична партія (КДП)**.

Першою партією соціал-демократичного спрямування стала **Соціал-демократична партія України (СДПУ)**. Різні крила соціал-демократичної течії утворили дві партії — Об'єднану соціал-демократичну партію України (ОСДПУ) і Соціал-демократичну партію України (СДПУ).

Дещо пізніше сформувався лівий фланг політичного спектра України в жовтні 1991 р. була створена **Соціалістична партія України (СПУ)**.

На першому етапі становлення багатопартійності ідеологічні засади всіх партій, за винятком СПУ, були подібні між собою, їх програми склались із декларативних гасел, спрямованих до всього народу.

Другий період (з грудня 1991 р. до кінця 1997 року) умовно називають етапом становлення багатопартійної системи.

У політичних партіях, які багато зробили для досягнення незалежності України, пробудження національної самосвідомості та духовного відродження держави, після референдуму та виборів першого Президента (грудень 1991 р.) почалися процеси розколу і виникнення ідейних розбіжностей.

Розкол у НРУ, УРП.

Виникнення нових партій: **«Міжрегіональний блок реформ» (МБР), Народно-демократична партія (НДП), Аграрна партія України (АПУ), Соціал-демократична партія України (об'єднана).** .

На лівому фланзі політичного спектра в жовтні 1993 р. з'явилась нова політична сила — Комуністична партія України (КПУ), Прогресивну соціалістичну партію України (ПСПУ).

На другому етапі розвитку політичних партій так і не була сформована багатопартійність. Більшість партій залишалася малочисельними, з аморфними організаційними структурами, без чітких програм. За рівнем інституціоналізації вони часто були протопартіями, а за своїм потенціалом і впливом на суспільство та владу уподібнювалися до груп тиску або гуртків за інтересами. .

Початок третього періоду становлення багатопартійності пов'язаний з парламентськими виборами 1998 р. — першими мажоритарно-пропорційними виборами, коли половину народних депутатів України було обрано на багатопартійній основі.

З націонал-радикальних партій у цих виборах жодна з них не пододала обов'язковий 4-відсотковий бар'єр і не пройшла у Верховну Раду. Цей політичний напрям у парламенті представлений лише чотирма депутатами, які перемогли в мажоритарних округах.

Серед національно-демократичних партій у парламентських виборах 1998 р. тільки РУХ і ПЗУ пройшли до парламенту, отримавши відповідно 9,4% і 5,4% голосів виборців.

НРУ розколовся на **Народний Рух України** на чолі з *Г. Удовенком* і **Український Народний Рух** під керівництвом *Ю. Костенка*.

У квітні 1990 р. на базі Української Гельсінської спілки постала **Українська Республіканська партія (УРП)**. Лідером партії був обраний **Левко Лук'яненко** .

У 1990 р. була створена **Демократичної партії України (ДемПУ)**.

Тоді ж виникли **Соціал-демократична партія України, Об'єднана соціал-демократична партія України, Партія зелених України, Ліберальна партія, Народна партія** та інші. Усі вони були невеликими за чисельністю політичними об'єднаннями.

Найчисельнішою залишалась **Комуністична партія**.

Українське суспільство на початок 90-х років не було структурованим і нові політичні партії не мали чіткої соціальної бази. З певною умовністю **класифікації політичний спектр в Україні мав такий вигляд:**

— **національно-радикальні партії** та організації, національно-демократичні партії (УРП, ДемПУ, Українська селянська демократична партія);

— **партії центристського, лівоцентристського спрямування** (Ліберальна партія, Народна партія, Партія зелених, соціал-демократичні партії, ПДВУ).

16 липня 1990 р. Верховна Рада *прийняла Декларацію про державний суверенітет України.*

В ній визначалося саме поняття „суверенітет” – верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Територія України (на той час – УРСР) проголошувалася недоторканою. Головними положеннями Декларації були ідеї економічної самостійності, вільного розвитку національної культури, право на власні Збройні сили, внутрішні війська та органи державної безпеки. Водночас усім національностям, що проживали на території України, гарантувалося право на вільний національно-культурний розвиток.

У березні 1991 р., після обговорення проекту нового Союзного договору, в Україні відбувся референдум. Більшість його учасників – 70 % – висловилися за збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як „оновленої федерації рівноправних суверенних республік”, водночас висловившись за входження України до нового Союзу на засадах Декларації про державний суверенітет України. Підписання нового Союзного договору народними депутатами СРСР було заплановане на осінь 1991 р.

2. Спроби реформування радянської системи.

Консервативні сили які не погоджувалися з політикою перебудови, спробували використати складне соціально-економічне становище в країні, щоб повернути суспільство до попередніх порядків. З цією метою **19 серпня 1991 р. була здійснена спроба державного заколоту.** Його ініціатори — представники вищого державного керівництва СРСР — заявили, що у зв'язку з начебто хворобою Президента СРСР М. Горбачова його обов'язки виконуватиме Г. Янаєв, а **крайною керуватиме Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС).**

ДКНС оголосив про запровадження на півроку в окремих районах СРСР надзвичайного стану. Призупинялася діяльність всіх політичних партій, окрім КПРС, громадських організацій і рухів демократичного спрямування, заборонялися мітинги, демонстрації, страйки, запроваджувалася жорстка цензура над засобами масової інформації, призупинявся вихід газет, крім кількох лояльних до ДКНС. У Москві, де відбувалися головні події, було запроваджено комендантський час, виведено на вулиці та майдани війська.

Керівництво Компартії України направило на місця шифротелеграму із завданням партійним комітетам всіляко сприяти діям ДКНС. Лояльність щодо нього виявила більшість облвиконкомів республіки та керівництво Кримської АРСР.

Реакція керівництва республіки на події у Москві була загалом стриманою. 19 серпня 1991 р. Народний Рух України закликав співвітчизників не підкорятися волі заколотників, створювати структури активного опору, вдатися до всеукраїнського страйку. 19—22 серпня 1991 р. масові мітинги-протести проти дій заколотників відбулися у Києві, Львові, Харкові, Донецьку, інших містах України.

Рішучий опір заколотникам з боку тисяч громадян, що заповнили центр Москви, дії керівництва РСФСР на чолі з Б. Єльциним, вагання військ, перехід окремих військових частин на бік демократичних сил, нерішучість самого ДКНС спричинили ганебний провал заколоту 22 серпня 1991 р. З радянським періодом в історії країни було покінчено.

3. Національне пробудження, демократизація українського суспільства .

Проте після виступу і поразки т.зв. ДКНС у Москві (19–21 серпня 1991 р.) Верховна Рада УРСР 24 серпня 1991 р. прийняла Акт незалежності України. Цей документ проголошував неподільність і недоторканість території України, наголошував, що на її території мають чинність лише Конституція і закони України. За Акт проголосувала абсолютна більшість депутатів Верховної Ради. УРСР перестала існувати. На геополітичній карті світу постала нова самостійна держава — Україна.

Цей Акт було підтверджено 1 грудня 1991 р. на загальноукраїнському референдумі. Незалежність України підтримали 90 % громадян, що брали участь у референдумі (це – 76 % загальної кількості її дієздатних громадян).

На підтвердження Акта проголошення незалежності Верховна Рада України вирішила провести **республіканський референдум**. Він був потрібен, щоб нейтралізувати політичні спекуляції противників української незалежності, особливо у східних і південних областях республіки, які заявляли, що народ буцімто не підтримує Акт про незалежність. На всеукраїнському референдумі кожен громадянин мав чітко відповісти «Так, підтверджую», або «Ні, не підтверджую» на запитання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»

Із 37885,6 тис. громадян України, котрі були внесені до списків для таємного голосування, взяли участь у голосуванні 31891,7 тис. (84,18%). Із них позитивно відповіли 28804,1 тис. виборців (90,92%). Зокрема, у Криму відповіли на запитання референдуму «Так, підтверджую» 54,19% громадян, у Севастополі — 57,07%; у Донецькій, Луганській, Одеській, Харківській областях підтвердили Акт про незалежність понад 80% виборців; в Івано-Франківській, "Львівській, Тернопільській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Хмельницькій, Черкаській, Вінницькій областях за незалежність проголосувало понад 95%, у решті областей — понад 90% громадян.

Після прийняття — *Акт проголошення незалежності України* 24 серпня 1991 р. наша держава отримала офіційну назву — Україна. **Розпочався процес утвердження атрибутів державності.** 4 вересня 1991 р. над куполом будинку Верховної Ради замайорів національний **синьо-жовтий український прапор**, а 28 січня 1992 р. він отримав статус державного. 15 січня 1992 р. державним **гімном** України стала музика композитора М. Вербицького на слова П. Чубинського «Ще не вмерла Україна...». 19 лютого 1992 р. Верховна Рада затвердила тризуб як малий герб України. Національна символіка перетворилася на державну.

До серпня 1991 р. політичні партії та організації в Україні умовно поділялися на дві групи: комуністичну й антикомуністичну. Після перемоги сил демократії, проголошення незалежності України й розпаду СРСР блок антикомуністичних сил розпався.

Наприкінці 2000 р. в Україні було зареєстровано більше **100 політичних партій** та організацій. *Розмаїття партій та організацій зумовлене незавершеністю процесу структуризації українського суспільства, гострою боротьбою всередині партій за лідерство.*

8 жовтня 1991 р. набув чинності закон «*Про громадянство України*», згодом розпочався обмін радянських паспортів на українські.

7 листопада 1991 р. Верховна Рада затвердила закон «*Про державний кордон*», а в грудні того ж року утворено Державний митний комітет України. Почалося формування прикордонної та митної служб держави.

Водночас відбулися вибори президента України, перемогу на яких здобув Л. Кравчук (більш як 61 % голосів).

8 грудня 1991 р. президенти Росії (Б. Єльцин), України (Л. Кравчук) та голова Верховної Ради Білорусії (С. Шушкевич) у Біловезькій пущі підписали Угоду про утворення Співдружності незалежних держав. Згідно з нею припинялася діяльність органів Радянського Союзу; спільна діяльність трьох держав у СНД визначалася лише в певних сферах (координація зовнішньої політики, співпраця у розвитку економічного простору, в розвитку систем транспорту і зв'язку, у сфері екології, у боротьбі з організованою злочинністю). Угода оголошувалася відкритою для всіх інших республік Радянського Союзу (що і відбулося 21 грудня 1991 р. в Алма-Аті, коли керівники 11 з 15 колишніх союзних республік підписали Протокол до угоди). Після підписання угоди Б. Єльцин зателефонував у Вашингтон президенту США Д. Бушу, а С. Шушкевич – президенту СРСР М. Горбачову. Обом повідомили, що Радянського Союзу більше не існує.

Зовнішня політика України з 1991 р. будувалася на принципі багатовекторності – співпраці з державами різних регіонів та орієнтацій. Після 1 грудня 1991 р. розпочинається процес визнання незалежної України іншими державами і встановлення з ними дипломатичних відносин (у 2000 р.

– зі 153 країнами). У січні 1992 р. Україна увійшла до Організації з безпеки та співпраці в Європі (ОБСЄ), а в листопаді 1995 р. – до Ради Європи (РЄ). Членство в цих організаціях дало Україні право брати участь у виробленні спільної політики європейських держав, спрямованої на подолання глобальних проблем сучасного суспільства.

На початку 90-х рр. серйозну проблему у відносинах з Росією становила проблема врегулювання кордонів (особливо проблема Криму) і Чорноморського флоту. Тривалі дебати завершилися підписанням Договору про дружбу, співпрацю та партнерство між Україною та Росією (31 травня 1997 р.). Цим документом було визнано непорушність кордонів та поділ флоту між двома державами. В наступні роки відбувалися зустрічі між Президентами двох держав, на яких обговорювалися питання розвитку економічних відносин.

В той же час у 1994 р. Україна першою з країн СНД підписала Рамковий документ програми „Партнерство заради миру”, яка передбачає співпрацю НАТО із країнами Східної Європи – учасницями Варшавського договору. Надалі Президент України підписав „Хартію про особливе партнерство між Україною й НАТО” (9 липня 1997 р.). Вона проголошує розширення співпраці України з Альянсом. Проявом цього стало проведення на території України учень „Сі-бриз”, де взяли участь війська НАТО. Крім того, українські військовослужбовці брали участь у діях на території Боснії та Герцеговини, які проводилися під загальним керівництвом НАТО. У 2003 р. український батальйон прибув до Іраку. Верховна Рада України наприкінці 2003 р. також ухвалила рішення про направлення українських військовослужбовців до Ліберії. З 2005 р. відбувається переорієнтація курсу на Захід; проявами цього стали декларація про вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) та посилення співпраці з ЄС і НАТО.

Воєнна політика України є одним із головних напрямів загальнодержавної політики. Вже Декларація про державний суверенітет України проголосила право України на власні Збройні Сили. 8 жовтня 1991 р. була затверджена Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України. Її основними положеннями стали: будівництво ЗСУ на основі принципу розумної достатності (за чисельністю, структурою, озброєнням); реформування системи військової освіти; проведення поетапного скорочення і послідовного переформування військ колишніх загальносоюзних військових округів (Київського, Одеського, Прикарпатського); встановлення чисельності ЗСУ в межах, необхідних для оборони; створення органів управління та забезпечення ЗСУ; комплектування ЗСУ на добровільних засадах.

У грудні 1991 р. був прийнятий ***Закон України «Про Збройні сили України»***, в якому офіційно проголошувалося створення армії та флоту. У 1992 р. військовослужбовці Радянської Армії, що служили в частинах та з’єднаннях на території України, прийняли присягу на вірність українському народові. Всі ці формування перейшли до безпосереднього підпорядкування Президенту та Міністерству оборони України. Отже, Збройні Сили України

були утворені на основі Збройних Сил Радянського Союзу (на відміну, наприклад, від нових армій держав Балтії).

Принципи воєнної політики держави було закріплено у воєнній доктрині України (жовтень 1993 р.). В ній проголошувалося, що Україна не бачить у сусідніх країнах супротивників. Стратегічним завданням у галузі оборони визначено захист її державного суверенітету й політичної незалежності, збереження територіальної цілісності та недоторканності кордонів. Свою воєнну безпеку Україна розглядає як стан воєнної захищеності національних інтересів в умовах потенційної та реальної воєнної загрози.

Розвиток Збройних Сил України в 90-і рр. був позначений рядом проблем. Це, зокрема, реформування структури ЗСУ, пов'язане з ліквідацією ядерної зброї на території України і внаслідок цього – з ліквідацією такого виду ЗС, як Ракетні війська стратегічного призначення. Після цього ЗСУ склалися із 4 видів: Сухопутні війська, Військово-Повітряні Сили, Війська Протиповітряної оборони, Військово-Морські Сили. Надалі було прийнято рішення щодо об'єднання ВПС і ППО у єдиний вид ЗС – Повітряні Сили; цей процес завершився у 2005 рр.

Іншою проблемою стала суперечка щодо Чорноморського флоту між урядами України і Росії. У 1992 р. президенти двох країн домовилися про встановлення подвійного контролю над флотом терміном на 5 років. Це рішення зменшувало напруженість у міждержавних відносинах, проте не розв'язувало проблему в цілому. Тільки в 1995 р. було підтверджено ідею роздільного базування двох флотів. Кораблі ЧФ СРСР мали бути поділеними: 18,3 % – Україні, 81,7 % – Росії. Базою флотів став Севастополь (для російських кораблів – на умовах оренди).

Ще один новий момент у діяльності ЗСУ – їх участь у миротворчих акціях. Уже в 1992 р. було ухвалено рішення щодо участі українського батальйону у складі сил ООН для вирішення конфліктів на території колишньої Югославії. Надалі українські миротворці діяли також в Африці (Ангола, Ліберія). Загалом з 1992 р. в українських миротворчих контингентах брало участь близько 10 тис. військових.

Економіка України зі здобуттям незалежності стала зорієнтованою на проведення ринкових перетворень. Найбільш важливим із них стала приватизація – передача підприємств, торговельних закладів, сфери послуг із державної власності до приватної власності. При цьому розрив економічних зв'язків між республіками колишнього СРСР привів до падіння виробництва. Більшість із 2 тис. найбільших підприємств України у 1991 р. працювали на споживача за її межами: вони виготовляли або напівфабрикат, або комплектуючі вироби для наступних етапів виробництва. Тому припинення відносин з іншими підприємствами колишнього єдиного Союзу привело до фактичної зупинки ряду заводів і фабрик. Внаслідок цього підприємства не могли здійснювати відрахування до бюджету.

До цього додалася проблема енергоносіїв. Власні поклади вугілля значною мірою були вичерпані. В 60-80-і рр. УРСР отримувала необхідні для

виробництва нафту і газ із Західного Сибіру і Туркменістану за цінами, в десятки разів нижчими від світових. Тепер же після „лібералізації” цін у Росії відповідно зросли ціни і на енергоносії, потрібні Україні: на газ протягом 1992 р. – у 100 разів, на нафту – у 300 разів.

Для виплати зарплатні уряд випускав купоно-карбованці, які не забезпечувалися матеріальними цінностями. Швидко відбувалася доларизація економіки. Поширився бартер – натуральний обмін товарів, при цьому товари з України експортувалися за заниженими цінами, а іноземна продукція імпортувалася за завищеними цінами.

Ці процеси призвели до падіння життєвого рівня народу, до різкого розшарування всередині суспільства. На одному полюсі знаходилася невелика група „нових українців”, на іншому – решта населення, що опинилася на межі або за межею бідності.

На початку січня 1992 р. в Україні був започаткований *обіг купонів* багаторазового використання, а у вересні 1996 р. вони були замінені на національну валюту — *гривню*. Так відбувся *перехід на власну грошову одиницю*.

Соціальні проблеми стали одними з найболючіших для українського суспільства 90-х років. Це було пов’язано з руйнуванням соціальної системи Радянського Союзу. Найгострішими стали проблеми зайнятості населення, низьких розмірів зарплат та пенсій і їх тривалих затримок, надання соціальних гарантій та пільг. Подолання цих проблем почало здійснюватись через впровадження до соціальної сфери нових форм. Так, був утворений Державний центр зайнятості (з мережею служб в кожному районі) і Фонд зайнятості. Проте через необов’язковість внесків підприємств на підтримку безробітних утворився дефіцит бюджету; відповідно скоротилися щомісячні виплати і кошти на перекваліфікацію. Проблемою є і неповна співпраця Центру зайнятості з ринком праці (працедавцями), як в ряді випадків не надають інформації про наявні вакансії.

У першій половині 80-х років керівництво СРСР постало перед вибором: розпочати реформи застарілої системи чи залишити все, як є. В результаті боротьби прихильників цих двох тенденцій до влади прийшов представник молодшого покоління партійної номенклатури М. Горбачов. Було розпочато реформи в економіці та політиці, соціальному і духовному житті. Новий курс партії передбачав радикальні економічні перетворення, демократизацію суспільного життя, розширення гласності.

Складовою перебудовного процесу стало національно-державне відродження в республіках СРСР, зокрема в Україні. Щоправда, коли гласність завойовувала позиції в Москві та інших регіонах Союзу, Україна внаслідок консервативності мислення першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького залишалася заповідником застою. Аварія на Чорнобильській атомній електростанції розбурхала інтелігенцію, яка була невдоволена повільними темпами змін. Почали створюватися "неформальні" об'єднання і групи. У 1989 р. утвердилася перша масова політична організація, опозиційна до КПУ, — Народний рух України за перебудову. Почала оприлюднюватися

інформація про маловідомі сторінки української історії XX ст. — про Українську Народну Республіку, Центральну Раду, голодомор 1933 р., сталінські репресії, ОУН-УПА. Розгорнулася дискусія щодо правомірності національної символіки. Почався масовий вихід з КПРС.

На початку 1992 р. було затверджено національну символіку держави: Гімн на музику М. Вербицького "Ще не вмерла Україна", малий Герб — тризуб князя Володимира та Прапор — синьо-жовте знамено. Одночасно йшла реорганізація органів влади, створювалася дипломатична служба України.

В культурному та духовному житті суспільства 90-ті рр. XX — початок XXI ст. характеризувалися більшою відкритістю. До України тепер без перешкод поступає продукція літератури, кінематографу, музики з усього світу. Принципово новим засобом в цьому процесі — як і в поширенні інформації взагалі — став Інтернет. Загалом роль електронних та традиційних ЗМІ в житті сучасного суспільства значно зросла.

Проте важко однозначно схарактеризувати цей процес. В ряді випадків масовим тиражем видається та виходить на екрани низькоякісна продукція, розрахована на примітивні смаки — як вітчизняна, так і імпортна. Контроль за потоком цих надходжень через ліквідацію колишніх органів цензури фактично не здійснюється.

Водночас серйозною проблемою для розвитку культури стало зниження фінансової підтримки з боку держави. Бюджет України зміг забезпечувати культурні установи лише на третину від їх реальних потреб. В цих умовах позитивним явищем стали укази Президента „Про державні стипендії діячам науки, освіти і культури” та „Про державну підтримку культури та мистецтва в Україні”. Проте ця діяльність — як і допомога окремих меценатів (через фонди) — можуть вирішити проблеми окремих діячів, які здобувають гранти, але не докорінно поліпшити ситуацію в культурі. Головним завданням держави є забезпечення умов для збереження і всебічного розвитку культури.

Політична ситуація в Україні у перші роки незалежності залишалася напруженою. Передусім не було вироблено чіткої концепції державотворення. За грудень 1991 — квітень 1994 р. Верховна Рада України прийняла кількост **законів**, але за відсутності концепції переходу від тоталітарного до демократичного суспільства багато з них виявилися **нежиттєздатними і не забезпеченими відповідними механізмами впровадження**.

Розпочався процес **розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову**.

У червні 1991 р. Верховна Рада **ухвалила концепцію нової Конституції**. Найважливішою подією в закріпленні суверенітету і незалежності Української держави стало прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України